

MARIA MOCARZ

TYPOLOGIA TEKSTÓW W KONTEKŚCIE ZAGADNIENŃ PRZEKŁADOWYCH

Systemy klasyfikacyjne tekstów spotykane zarówno w polskiej, jak i obcojęzycznej literaturze przedmiotu opierają się zwykle na kilku podstawowych kryteriach. Są nimi: 1. dziedzina, do której dane teksty się odnoszą (tekst biblijny, dziennikarski, prawniczy), 2. rodzaj lub gatunek (teksty użytkowe, literackie), 3. cel komunikacyjny, jaki sobie określony tekst stawia (przekonywanie, informowanie, wprowadzanie nakazów itd.) oraz 4. typ dyskursu (teksty narracyjne, argumentacyjne, opisowe itd.) (Delisle, Lee-Jahnke, Cormier 2004: 96).

Problemy typologii tekstów pojawiające się w kontekście zagadnień przekładowych wynikają z potrzeby dokonywania tłumaczeń na coraz szerszą skalę tekstów bardzo zróżnicowanych tematycznie oraz gatunkowo. Najczęściej skupiają się one na dwóch kryteriach: gatunku oraz celu komunikacyjnym. Wszędzie bowiem, gdzie mówimy o różnych formach tłumaczeń, pojawiają się określenia „tłumaczenie literackie” i „specjalistyczne”, będące naturalną konsekwencją podziału tekstów na literackie i specjalistyczne.

Stąd też, rozpatrując zagadnienie klasyfikacji tekstów dla potrzeb przekładu, pod uwagę zazwyczaj bierzemy klasyczny, wręcz powszechnie obowiązujący tradycyjny podział na dwa podstawowe typy: teksty literackie i pozostające niejako w opozycji do nich teksty Nieliterackie, specjalistyczne. Może się zatem wydawać, że poza łatwymi do wyodrębnienia tekstami pierwszego typu istnieje wiele tekstów, które jeśli nie spełniają kryterium literackości, powinny być niemal automatycznie zaklasyfikowane do bardzo

---

Dr MARIA MOCARZ – adiunkt Katedry Języków Słowiańskich Instytutu Filologii Słowiańskiej KUL; adres do korespondencji: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Katedra Języków Słowiańskich, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

pojemnej w takim układzie kategorii tekstów specjalistycznych. To z kolei oznacza, że wśród tego typu tekstów znaleźć można teksty zarówno *stricte* naukowe (techniczne, medyczne, ekonomiczne), jaki i umowy bankowe, handlowe, teksty dokumentów państwowych (konstytucje, ustawy), przewodniki, instrukcje obsługi. Potwierdza to zresztą klasyfikacja zaproponowana przez niemieckiego teoretyka przekładu – Wenera Kollera, który za główny punkt odniesienia przyjął kryterium językowe oraz właściwości tekstu. W opracowanej przez niego typologii znalazły się dwie podstawowe, jego zdaniem w pełni wystarczające dla potrzeb przekładu kategorie – teksty literackie (*Fiktivtexte*) oraz specjalistyczne (*Sachtexte*). W grupie tych drugich umiejscowił natomiast kilka typów. Są to:

1. teksty specjalistyczne mające przeważnie charakter ogólnojęzykowy i służące do komunikacji niespecialistycznej, np. różnego typu teksty użytkowe;

2. teksty specjalistyczne o charakterze ogólnojęzykowym i specjalistycznym służące do specjalistycznej komunikacji wśród niespecialistów, częściowo także pomiędzy specjalistami. W tej grupie Koller wymienia teksty popularnonaukowe;

3. teksty specjalistyczne, które mają charakter wyłącznie specjalistyczny i są przeznaczone do porozumiewania się pomiędzy specjalistami. Są to teksty specjalistyczne w wąskim rozumieniu, np. teksty naukowo-techniczne. W tej grupie Koller wyróżnia dodatkowo trzy podtypy, mianowicie: a) teksty specjalistyczne, których słownictwo częściowo lub w większości stanowią terminy-internacjonalizmy; b) teksty specjalistyczne, które nie mają lub jedynie częściowo zawierają wielojęzyczne terminy – w tym wypadku nieodłączną częścią tłumaczenia jest praca nad terminologią; c) teksty specjalistyczne zawierające słownictwo z dziedziny ekonomii, prawa, socjologii itp. specyficzne tylko dla jednego obszaru językowego (Koller 1997: 274).

Analizując uważnie propozycję typologiczną Kollera, wyraźnie zauważamy znaczne zróżnicowanie gatunkowe tekstów, pozostających w obrębie jednej kategorii tekstów specjalistycznych. To zróżnicowanie powoduje, że część uczonych wyodrębnia z tej grupy niektóre typy tekstów, co niewątpliwie wywołuje wyraźny zamęt klasyfikacyjny. Przeglądając bowiem literaturę przedmiotu, niejednokrotnie możemy się natknąć na zestawienia typu: teksty sądowe i specjalistyczne („Biuletyn TEPIS” 2003-2004, nr 53). Wniosek z tego rodzaju sformułowań jest oczywisty: teksty sądowe traktowane są jako odrębna kategoria tekstów, są wyłączone z tej skądinąd – jak wspomniałam – bardzo rozległej kategorii tekstów specjalistycznych. Istniejący w literaturze przedmiotu zamęt terminologiczny potwierdzają kolejne zestawienia termi-

nów dość powszechnie stosowanych w polskim (i nie tylko polskim) przekładoznawstwie. Tak więc możemy się spotkać z określeniem „teksty techniczne” i „naukowe”: oba typy uważane są za rodzaj tekstów specjalistycznych, z wyraźnym podkreśleniem nadrzędnej pozycji tekstów technicznych, teksty naukowe bowiem uchodzą za odrębną formę tekstów technicznych (Dąbska-Prokop 2000: 259-260). Z. Kozłowska z kolei proponuje wyodrębnić tłumaczenie tekstów naukowych jako oddzielny, tj. trzeci typ tłumaczenia. Wyjaśnia to m. in. w ten sposób, że „przekład tekstu naukowego wymaga znajomości danej dziedziny [...], nie ogranicza się do przekładu terminów, wymaga także umiejętności tworzenia tekstu naukowego” (1995). Jak zauważają autorki *Współczesnych tendencji przekładoznawczych* – A. Pisarska i T. Tomaszewicz – we francusko- i anglojęzycznej literaturze możemy odnotować określenia „tłumaczenie techniczne” odnoszące się do wszystkich nieliterackich typów tekstów (1998: 197). Same badaczki jednak są dalekie od właśnie takiego rozumienia tego terminu, skłaniając się raczej ku traktowaniu tłumaczenia technicznego obok tłumaczeń prawniczych jako podstawowych typów tłumaczenia użytkowego, tj. specjalistycznego. Jeszcze w innym opracowaniu omawianego zagadnienia pojawia się bardziej rozbudowany podział, obejmujący 6 różnych typów tłumaczeń. Należą do nich: 1. tłumaczenie literackie, 2. tłumaczenie tekstów religijnych, 3. tłumaczenie pragmatyczne odnoszące się do tekstów z dziedzin nauk przyrodniczych, społecznych oraz wielu tekstów „specjalnego rodzaju”, takich jak: dokumenty oficjalne, teksty reklamowe, informacje prasowe itd., 4. tłumaczenie etnograficzne, 5. tłumaczenie tekstów językoznawczych oraz 6. tłumaczenie tekstów humanistycznych (Jumpelt 1961: 25).

Z powyższej, przedstawionej w wielkim skrócie analizy podstawowej literatury przedmiotu – wyraźnie widać, że główny problem stanowią teksty specjalistyczne – z racji stosunkowo dużej pojemności znaczeniowej pojawiają się liczne rozbieżności co do zasad ich typologii. W tej sytuacji konieczne staje dokładne ustalenie cech tekstu specjalistycznego. Niewątpliwie podstawowym wyróżnikiem takiego tekstu jest jakość przekazywanej w nim informacji. Chodzi tu mianowicie o przedstawienie zdarzeń, faktów czy sytuacji, mających swoje punkty odniesienia w realnej rzeczywistości, odbiegającej od świata fikcji, typowej dla utworów literackich. Środkiem przekazu takiej informacji w tekstach specjalistycznych staje się odpowiednie słownictwo, najczęściej są to terminy. Stąd też podstawowym leksykalnym wyróżnikiem tekstów specjalistycznych jest wręcz nasycenie ich słownictwem specjalistycznym. Jak słusznie zauważają autorzy *Teoretycznych pod-*

staw terminologii: „tekst specjalistyczny różni się od innych typów tekstów nie tyle przez sam fakt obecności w jego składzie słownictwa specjalistycznego, ile przez to, że należące do niego poszczególne jednostki terminologiczne są wielkościami tekstotwórczymi” (Lukszyn, Zmarzer 2001: 47). Tekstotwórcza funkcja jednostek terminologicznych implikuje ich znaczną przewagę nad jednostkami konwencjonalnymi, które w danym wypadku pełnią jedynie funkcję pomocniczą, co powoduje, że jednostki te, będąc jednostkami języka, jednocześnie stają się konstytutywnymi jednostkami tekstu specjalistycznego. Takie właściwości niewątpliwie mają teksty naukowe oraz techniczne i to one przede wszystkim powinny być zaliczane do tekstów specjalistycznych. Najwięcej trudności może przysporzyć próba ustalenia relacji pomiędzy tekstem specjalistycznym a użytkowym: czy uznać teksty użytkowe za podkategorię tekstów specjalistycznych (tak jak to czynią W. Koller oraz R. Stolze – 1999: 133), czy raczej tworzą one odrębny typ tekstów¹. Teksty te czasami są określane również jako pragmatyczne² z uwagi na ich zadania komunikacyjne, sprowadzające się do wykorzystywania takich tekstów jako jednych z podstawowych środków komunikacji w życiu codziennym. Specyfiką tego typu tekstu jest to, że „jego użyteczność jest z reguły natychmiastowa i krótkotrwała i [...] służy on przekazaniu informacji ogólnej lub w jakiejś określonej dziedzinie” (Delisle, Lee-Jahnke, Cormier 2004: 97), co w praktyce oznacza obecność również w tym wypadku słownictwa specjalistycznego. Jednak w odróżnieniu od tekstów specjalistycznych częstotliwość występowania takiej leksyki w tekstach o charakterze użytkowym jest znacznie niższa – co więcej – stopień wyspecjalizowania terminologii niejednokrotnie jest tu nieco mniejszy niż w przypadku tekstów specjalistycznych. Porównując ze sobą tekst umowy bankowej jako przykładu tekstu użytkowego i artykuł *stricte* naukowy z dziedziny bankowości można z całą pewnością stwierdzić, iż nasycenie słownictwem specjalistycznym w przypadku tego pierwszego jest z reguły znacznie mniejsze niż w tekście drugim. Z re-

---

¹ Trzeba jeszcze wspomnieć o jednej sytuacji, kiedy teksty użytkowe są terminem zamiennym dla tekstów specjalistycznych. Jako ilustracja może posłużyć zestawienie tych terminów w tytule tomu *Przekład literacki a przekład użytkowy. Teoria i praktyka* (Dąmbska-Prokop 1999). Zob. także: Pisarska, Tomaszekiewicz 1998: 196. W swoim późniejszym artykule Tomaszekiewicz przytacza głosy z dyskusji, w której uczestniczyła, aby tego typu teksty, tj. teksty użytkowe, nazwać „tekstami specjalnymi, skonwencjonalizowanymi, ale nie do końca specjalistycznymi” – Tomaszekiewicz 2003: 245.

² Francuskim odpowiednikiem polskich tekstów użytkowych jest właśnie termin *texte pragmatique*.

guły – ponieważ nie można wykluczyć takich sytuacji, kiedy w tekście użytkowym i specjalistycznym pojawia się porównywalna ilość terminów, ale trzeba sobie w tym miejscu zdawać sprawę z tego, że nie można konfrontacji obu typów tekstów sprowadzać wyłącznie do poziomu języka³. Należy bowiem wziąć pod uwagę także podstawowe parametry tekstowe. Dodatkowo warto zwrócić uwagę na większą ich schematyczność. Tekstom użytkowym zazwyczaj przypisane są określone, sztywne reguły kompozycyjne, których w żaden sposób nie należy pomijać. Wewnętrzna organizacja takich tekstów zakłada uporządkowany układ poszczególnych części, wyraźnie oddzielonych od siebie niewielkimi odstępami i często opatrzonymi odpowiednimi podtytułami. Dla przykładu w tekście umowy wykonania robót budowlanych zasada chronologii poszczególnych, stałych elementów treści wymaga następowania po sobie kolejnych części: 1. Przedmiot umowy, 2. Podstawowe obowiązki stron, 3. Terminy wykonania prac, 4. Formy rozliczenia, 5. Przekazanie i odbiór robót, 6. Gwarancja, 7. Ustalenia końcowe. Wyraźnie widzimy zatem, że teksty użytkowe cechuje tzw. standaryzacja tekstów⁴. Dotyczy ona zarówno struktur tekstowych jak i niektórych stereotypowych form językowych. Wprawdzie w odniesieniu do tekstów specjalistycznych również należy pamiętać, iż pełna swoboda kompozycyjna jest dalece niewskazana, ale mimo to wymogi kompozycyjne nie podlegają tak daleko idącej schematyzacji, jaka ma miejsce w przypadku tekstów użytkowych.

Podjmując próby rozgraniczenia obu kategorii tekstów, nie sposób pominąć aspektu pozajęzykowego, a więc sytuacji komunikacyjnej, na którą składają się m.in. osoba nadawcy i odbiorcy takich tekstów oraz cele komunikacyjne, jakim powinny oba typy tekstów służyć. Otóż, zarówno teksty *stricte* specjalistyczne, jak i teksty użytkowe są tworzone przez specjalistów, różnice pojawiają się w kategorii odbiorców – w przypadku tekstów pierwszego typu są nimi również specjaliści, ale już w przypadku tekstów użytkowych są to zazwyczaj tzw. przeciętni użytkownicy, nie mający z dziedziny, której dotyczy tekst, nic wspólnego. Ponadto można tu zaobserwować jeszcze jedną dosyć istotną różnicę: otóż, czytając artykuł naukowy, znamy jego autora, natomiast z ustaleniem autorstwa tekstu umowy, przewodnika

³ Do podobnych wniosków dochodzi również Tomaszewicz (2003: 238), która uważa, że „[...] bardzo często tłumaczenie specjalistyczne sprowadzane jest do problemów terminologicznych lub do wiedzy tłumacza w danej dziedzinie. A tymczasem problematyka danej dziedziny [...] może znajdować swe odzwierciedlenie w różnych typach tekstów i różnych formach dyskursu, z czego nie wszystkie są adresowane do specjalistów”.

⁴ Terminem tym posługuję się za M. Wojtak (2001: 165).

lub instrukcji obsługi możemy mieć problemy. Teksty użytkowe bowiem z reguły są anonimowe.

Powszechnie wiadomo, że każdy tekst powstaje w określonym celu i w zależności od jego zadań komunikacyjnych dobierane są odpowiednie środki językowe. Właśnie kryterium funkcjonalnym posłużyła się kolejna niemiecka badaczka – Katharina Reiss, która w tym celu wykorzystwała podstawowe funkcje języka wyróżnione przez Karla Bühlera: funkcję przedstawieniową, ekspresywną (emotywną) oraz impresywną (apelującą). W nawiązaniu do nich wyróżnia ona następujące typy tekstów:

1. teksty informatywne (*informativer Texttyp*) – ich podstawową funkcją jest funkcja przedstawieniowa zorientowana przede wszystkim na fragmenty rzeczywistości pozajęzykowej, o których jest mowa w danym komunikacie. Typowymi przykładami takich tekstów są podręczniki, dokumenty, rozprawy i artykuły naukowe. Nadrzędnym celem tłumaczenia takich tekstów staje się zachowanie inwariantu na poziomie treści, co jest możliwe dzięki osiągnięciu ekwiwalencji denotatywnej.

2. teksty ekspresywne (*expressiver Texttyp*) – ten typ tekstu z kolei zorientowany jest na nadawcę skupiającego uwagę na wyrażeniu za pomocą dostępnych środków językowych swojego stosunku do treści komunikatu. W odniesieniu do tekstów ekspresywnych najważniejszym zadaniem dla tłumacza jest dążenie do osiągnięcia ekwiwalencji formalno-estetycznej. Do tej kategorii zaliczyć możemy następujące teksty: nowele, komedie, biografie, teksty poetyckie.

3. teksty operatywne (*operativer Texttyp*) – w tym przypadku nadrzędną funkcją jest funkcja impresywna. Główna uwaga skupiona jest na odbiorcy komunikatu. Podstawową intencją nadawcy jest wpłynięcie na zachowanie i postawę odbiorcy, skłonienie go do określonych działań. Typowymi tekstami operatywnymi są reklamy, komentarze, satyry, pamflety, materiały o charakterze propagandowym (Reiss 2000: 82-84).

Odwołując się do powyższego, na pierwszy rzut oka bardzo przejrzystego systemu klasyfikacyjnego, warto uświadomić sobie złożoność problemów, jakie mogą pojawić się przy próbach przypisania do konkretnej kategorii niektórych tekstów. W odniesieniu np. do tekstów instrukcji obsługi trudno w sposób jednoznaczny stwierdzić, czy taki tekst należy do typu informatywnego (zawiera przecież szczegółowe wskazówki dotyczące zasad użytkowania sprzętu), czy raczej jest to tekst typu operatywnego (instrukcja obsługi, jak wynika z samej nazwy, ma skłonić do określonego działania osobę czytającą taki tekst). Podobnie w przypadku niektórych tekstów literackich,

np. powieści historycznych. Tu z kolei pojawia się pytanie, czy taki utwór będzie przykładem tekstu informatywnego czy raczej ekspresywnego. Wprawdzie można – w celu osiągnięcia pewnego kompromisu – takie, nie dające się w sposób jednoznaczny przyporządkować do jednej kategorii typy tekstów uznać za pośrednie lub też złożone, jak to zresztą czyni Reiss, ale z punktu widzenia tłumacza może pojawić się wiele problemów z doбором strategii translatorskiej, sposobów tłumaczenia. W tym kontekście należy dodatkowo zdawać sobie sprawę z faktu, że oparcie się wyłącznie na kryterium pozajęzykowym nie zapewnia tłumaczowi dostatecznie przejrzystych wskazówek co do doboru środków językowych. Zatem samo kryterium funkcjonalne nie jest w pełni wystarczające, aczkolwiek na pewno pełni funkcję pomocniczą w opracowaniu takiego czy innego systemu klasyfikacyjnego.

W kontekście rozważań nad relacjami pomiędzy tekstem specjalistycznym i użytkowym spróbujmy nałożyć tę klasyfikację na klasyfikację zaproponowaną przez Reiss. Okazuje się, że teksty specjalistyczne można odnieść do typu informatywnego, teksty użytkowe zaś – do operatywnego, niektóre zaś (stanowiące nieliczną grupę) do mieszanego – informatywno-operatywnego. Większość tekstów literackich natomiast zgodnie z powyższą koncepcją będzie reprezentować typ ekspresywny.

Powyższa analiza dowodzi zatem, że w ustaleniu przejrzystej typologii niezbędne wydaje się uwzględnienie kryterium językowego i jednocześnie pozajęzykowego, funkcjonalnego. Powszechnie wiadomo bowiem, że tekst jest wewnątrznie zorganizowaną spójną całością strukturalną i semantyczną, osadzoną w konkretnej sytuacji komunikacyjnej. Niewątpliwie fakt ten pozwoli na bardziej przejrzyste zaklasyfikowanie konkretnego tekstu do jednego z omówionych powyżej typów.

Wypracowanie przejrzystych zasad typologii tekstów jest punktem wyjścia dla ustalenia odpowiedniej strategii translatorskiej, wyznaczenia konkretnego sposobu mającego na celu osiągnięcie najważniejszego dla danego tłumaczenia stosunku ekwiwalencyjnego pomiędzy tekstem oryginału a przekładu. Wystarczy wspomnieć o takich strategiach jak adaptacja czy egzotyzacja. W przypadku tekstów specjalistycznych wyraźną przewagę będzie mieć egzotyzacja (z racji doniosłej dla tego typu tekstu funkcji informacyjnej), ale już odnosząc je do tekstów użytkowych można oczekiwać większej dowolności. Tłumacząc np. teksty reklamowe lub przewodniki turystyczne dopuszczalne jest odwołanie się do strategii adaptacyjnej. Skoro piszący wybiera typ tekstu, który ma ustaloną strukturę i wyznaczoną intencję komunikacyjną, również i tłumacz powinien uwzględnić takie czynniki, jak: sytuacja komunikacyjna (skonwen-

cjonalizowana lub nie), struktura danego tekstu odpowiadająca normom tekstowym w danym języku, dobór właściwych dla danego tekstu środków językowych (terminologia, wyrażenia stereotypowe) i oczywiście cel, jakiemu taki tekst ma służyć: czy powinien on dążyć w pierwszej kolejności do osiągnięcia ekwiwalencji denotatywnej – w przypadku tekstów specjalistycznych – czy pragmatycznej i jednocześnie tekstowo-normatywnej – jeśli ma do czynienia z tekstem użytkowym Wyrazisty system klasyfikacyjny pomoże tłumaczowi określić rodzaj ekwiwalencji, jaka powinna zaistnieć pomiędzy oryginałem i przekładem. Wreszcie typologia ma za zadanie pomóc tłumaczowi ocenić, jakim rodzajem wiedzy uprzedniej powinien dysponować, przystępując do pracy z takim czy innym tekstem.

LITERATURA

„Biuletyn TEPIS” 2003-2004, nr 53.

Dąmbaska-Prokop U. (red.), 1999: Przekład literacki a przekład użytkowy. Teoria i praktyka, Częstochowa.

Dąmbaska-Prokop U. (red.), 2000: Mała encyklopedia przekładoznawstwa, Częstochowa.

Delisle J., Lee-Jahnke J. H., Cormier M. C. (red.), 2004: Terminologia tłumaczenia, przekład i adaptacja T. Tomaszewicz, Poznań.

Jumpelt R. W., 1961: Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur. Sprachliche Maßstäbe und Methoden ihrer Wesenszüge und Probleme, Berlin-Schöneberg.

Koller W., 1997: Einführung in die Übersetzungswissenschaft, Wiesbaden.

Kozłowska Z., 1995: O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych), Warszawa.

Lukaszyn J., Zmarzer W., 2001: Teoretyczne podstawy terminologii, Warszawa.

Pisarska A., Tomaszewicz T., 1998: Współczesne tendencje przekładoznawcze, Poznań.

Reiss K., 1993: Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text, Heidelberg.

Reiss K., 2000: Grundfragen der Übersetzungswissenschaft, hrsg. M. Snell-Hornby und M. Kadric, Wien.

Stolze R., 1999: Die Fachübersetzung: eine Einführung, Tübingen.

Tomaszewicz T., 2003: Modele tekstów specjalistycznych a przekład, w: *Języki specjalistyczne. Zagadnienia dydaktyki i przekładu*, red. P. Mamet, Katowice, s. 237-246.

Wojtak, M., 2001: Styl urzędowy, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 155-171.

TYPOLOGY OF TEXTS IN THE CONTEXT OF DEMONSTRATION ISSUES

S u m m a r y

The paper attempts to establish the position of useful and specialist texts in the general classification system of texts. Technical literature notes a distinct typological chaos, resulting above all from the fact that there are no clear classification criteria. The study uses first of all the criterion of genre, also non-linguistic criterion – the communication function of a given text. Making the position of the categories of texts is supposed to help translators in a selection of strategies adjusted to the type of text, and at the same time appropriate linguistic means which will enable them to preserve equivalence respective to a given text.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: funkcja impresywna tekstu użytkowego, transkrypcja, transliteracja, przekład właściwy, norma przekładu.

Key words: impressive function of a useful text, transcription, transliteration, proper translation, norm of translation.